Участь архієпископа Олексія (Громадського) у розбудові Польської Автокефальної Православної Церкви: секретар Синоду (1923-1934 рр.)

Володимир Борщевич

Стаття розкриває окремі сторінки церковно-адміністративної діяльності архієпископа Олексія (Громадського) у якості секретаря Синоду Польської Автокефальної Православної Церкви в 1923-1934 рр. Окреслено масштаб повноважень і спектр питань, які доводилося вирішувати архієпископу Олексієві (Громадському) на загальноцерковному рівні.
Ключові слова: *архієпископ Олексій (Громадський), Польська Автокефальна Православна Церква, Синод, секретар.*

Архієрейська хіротонія Олексія (Громадського) відбулася в складний період організаційної розбудови Православної Церкви в Польщі. Відновлення Луцької вікарної кафедри вимагали представники українських православних кіл, а Діонисій (Валединський) як єпархіальний архієрей був не проти помічника та потенційного союзника в Синоді. Політична лояльність владики Олексія (Громадського) також відповідала інтересам офіційної Варшави. Активна реалізація польським урядом релігійної політики щодо православних зумовила кар'єрний ріст владики Олексія від вікарного єпископа до єпархіального архієрея.

Після вбивства митрополита Юрія (Ярошевського) Громадський входить до складу Синоду, а через декілька місяців стає керуючим справами. Отже, у наступні роки владика Олексій (Громадський) відіграв одну із важливих ролей у долі Православної Церкви в Другій Речі Посполитій. Його тандем із Валединським вийшов на новий рівень масштабності й відповідальності. Якщо з 1919 по 1922 рр. Громадський

був найближчим помічником Діонисія (Валединського) у справах Волинської єпархії, то після лютого 1923 р. він формально залишався в статусі молодшого партнера, але із прогресуючою емансипацією.

Отже, юридично 10 лютого 1923 р. єпископ Олексій (Громадський) став членом св. Синоду, а 21 квітня того ж року йому доручено обов'язки керуючого справами. Першою важливою справою, яку доручено владиці Олексієві (Громадському), була підготовка програми і проекту статуту Помісного Собору Православної Церкви[1]. Головним завданням собору було врегулювання правового становища Церкви в Другій Речі Посполитій. Без собору польська влада одноосібно могла приймати тимчасові правові акти щодо юридичного статусу православних громад.

Стосовно скликання собору, то іще 31 січня 1923 р. Синод на чолі із митрополитом Юрієм прийняв рішення про його підготовку. Тема собору стала предметом зацікавлення і політичних сил, опозиційних владі. У лютому через кілька днів після трагічної смерті митрополита українські та білоруські посли внесли на розгляд сейму пропозицію про скликаня Помісного Собору Православної Церкви. Двадцять восьмого лютого її обмірковувала сеймова комісія. Через відмінні погляди на питання членів комісії справа втратила перспективу. Натомість церковна ієрархія продовжувала діяти. Двадцять сьомого квітня Синод доручив єпископу Олексієві (Громадському) розробку програми й статуту запланованого Помісного собору. Секретар сумлінно виконав доручення, адже 6 липня Синод затвердив подані проекти. Наступним кроком мала стати згода уряду.

Діяльність Громадського як єпархіального архієрея та члена-секретаря Синоду відповідала очікуванням влади. Непрямим підтвердженням цьому є висока державна нагорода, отримана ним 3 травня 1923 р. Президент відзначив православного єпископа Олексія (Громадського) командорським хрестом «*Polonia Restituta*» («Відродження Польщі»)[2]. Отже, обраний вектор поведінки давав прямі дивіденди.

[1] *Papierzyńska-Turek M.* Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wodec prawosławia 1918-1939. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo naukowe, 1989. – S. 164.

[2] Послужной список настоятеля Гродненского Борисоглебского монастыря, архиепископа Гродненского и Новогрудского Алексия (Громадского) на 1 марта 1929 г. // Копія, архів автора, 9 арк, арк. 3.

Засідання Синоду набули регулярності і стали місцем єпископського розгляду важливих церковних справ. У серпні 1924 р. нарада єпископів відбулася в Почаївській лаврі[3]. Наступну сесію Синоду проведено 18-20 січня у Варшаві. Під головуванням митрополита Діонисія у її роботі взяли участь архієпископ Віленський і Лідський Феодосій (Феодосієв), єпископ Пінський і Поліський Олександр (Іноземцев) та єпископ Гродненський і Новогрудський Олексій (Громадський)[4]. На цьому засіданні розглянуто низку поточних справ: затвердження благочинних, настоятелів монастирів, членів консисторії, санкціонування важливих майнових угод та інше. Отже, саме на плечі Громадського ліг відповідальний і складний обов'язок підготовки усіх документів і рішень, які виносилися на розгляд керівного органу Церкви. Значний обсяг справ вимагав відповідної підготовки, компетентності та організаторських здібностей. Роки праці в Холмі, де владика трудився членом консисторії, та Крем'янці з виконанням обов'язків голови єпархіального управління, а згодом консисторії дали відповідні навички і досвід. Для митрополита Діонисія Громадський був вигідним на посаді секретаря Синоду, адже вважався його креатурою і міг забезпечувати відповідний часу і потребам ритм роботи цього органу влади.

Статус єпархіального архієрея у поєднанні із становищем члена-секретаря Синоду робили Громадського фігурою номер один у випадку спеціальних доручень. У 1923 і 1925-1926 рр. владика окрім Гродненської єпархії тимчасово керував сусідньою Віленською[5]. Ці та інші особливі доручення позиціонували єпископа Олексія (Громадського) як фактично другу особу в Церкві. Залишалося це закріпити юридично. Така можливість трапилася лише в 1934 р.

Упродовж 1925 р. Синод Православної Церкви в Польщі продовжив розгляд питань, які мали завершити організаційний етап розбудови церковного організму. Під час засідань у квітні, червні та грудні прийнято Положення про внутрішній канонічний устрій Святої

[3] Церковная жизнь в Польской Республике и заграницей // Воскресное чтение. – 1924. – № 30. – 31 августа. – С. 472

[4] Церковная жизнь в Польской Республике и заграницей // Воскресное чтение. – 1924. – № 45. – 28 декабря. – С. 712-713.

[5] Послужной список настоятеля Гродненского Борисоглебского монастыря, архиепископа Гродненского и Новогрудского Алексия (Громадского) на 1 марта 1929 г. // Копія, архів автора, 9 арк, арк. 6-7.

Автокефальної Польської Православної Церкви[6]. Громадський був безпосередньо причетний до створення цього положення. Перший пункт документа стверджував автокефальний устрій Православної Церкви в Польщі на підставі Патріаршого і Синодального Томосу від 13 листопада 1924 р. Наступні параграфи окреслювали джерела канонічного права Автокефальної Церкви, її керівництво, процедуру призначення єпархіальних архієреїв, компетенцію Синоду, митрополита, кількість, устрій і межі єпархій та інше. Таким чином, сорок чотири параграфи Положення надавали внутрішніх норм функціонуванню усього церковного організму. Натомість актом юридичного оформлення статусу Православної Церкви мали б стати постанови Помісного собору, але його так і не дозволили скликати до кінця існування Другої Речі Посполитої.

Важливою подією в житті Православної Церкви в Польщі стало офіційне проголошення автокефалії у вересні 1925 р. владика Олексій (Громадський) як секретар Синоду очолював одну із відповідальних ділянок з підготовки і проведення урочистості. Отже, упродовж 17-18 вересня у Варшаві проведено заходи з нагоди проголошення Томоса про автокефалію Православної Церкви в Польщі. Шістнадцятого вересня в столицю Польщі прибула делегація Вселенського та Румунського патріархатів. Напередодні митрополит Діонисій перервав лікування і повернувся з-за кордону. О 12 годині гості та місцевий єпископат з духовенством прибули в митрополичу церкву Марії Магдалини.

Митрполит Діонисій привітав гостей, роблячи особливий акцент на ролі Вселенського патріарха в тяжкі моменти життя православних церков. Проголошення автокефалії відбулося 17 вересня в митрополичому соборі. Голова делегації Константинопольської патріархії митрополит Халкідонський Йоаким виголосив привітальну промову від імені патріархії. Член делегації митрополит Герман зачитав текст оригіналу Томосу про автокефалію і передав його митрополиту Діонисію. Далі, після привітання від румунського патріарха, владика

[6] Положение о внутреннем каноническом устройстве Святой Автокефальной Польской Православной Церкви, принятое св. Синодом 13 апреля, 5 июня и 1 декабря 1925 г. // Воскресное чтение. – 1926. – № 36. – 5 сентября. – С. 566-568.

Олексій (Громадський) зачитав текст томосу польською, архієпископ Феодосій – російською і о. Петро Табінський – українською.

Урочистий акт проголошення завершився і розпочалося відправа літургії. Єпископу Олексієві доручили виголосити слово. Промова була присвячена внутрішнім і зовнішнім причинам проголошення автокефалії Православної Церкви в Польщі. Головною причиною зовнішнього характеру владика назвав проголошення незалежної польської держави, а серед внутрішніх – моральний занепад вірних. Саме необхідність якомога швидше віддалити вірних Православної Церкви в Польщі від впливу вогнища морального розвалу – Радянської Росії – спонукала шукати самостійної форми управління церковним організмом[7]. Важливо, що Вселенську патріархію владика Олексій (Громадський) назвав материнською для православних українців і білорусів у Другій Речі Посполитій.

Того ж дня на обіді в митрополичій резиденції лунали промови з нагоди урочистості. Першим від імені Синоду говорив єпископ Олексій. Він коротко окреслив мотиви та історію проголошення автокефалії, побажавши довгого і щасливого правління митрополиту Діонисію. У наступні дні були прийоми в уряді Польщі, президента держави.

Отже, в організації і проведенні урочистостей проголошення автокефалії Польської Православної Церкви єпископ Олексій (Громадський) виконував відповідальну роль, що підтверджено знаковими дорученнями митрополита Діонисія та уряду Польщі. Причетність до творення нової автокефалії стала значним досвідом для Громадського, який він з різною інтенсивністю використовував на початку сорокових років.

Упродовж 26 листопада – 3 грудня 1925 р. на четвертій сесії Синод розглянув низку важливих питань. Серед головних стало затвердження Положення про внутрішній канонічний устрій Польської Автокефальної Православної Церкви. Тридцять дев'ятий параграф положення містив норму про створення при митрополитові дорад-

[7] Торжественное объявление Патриаршего Томоса об автокефалии Православной церкви в Польше // Воскресное чтение. – 1925. – № 41. – 11 октября. – С. 644-653.

чого органу – Ради митрополії[8]. Того ж дня, коли Синод надав правової сили внутрішньому статуту, заступником Діонисія в раді призначено єпископа Олексія (Громадського)[9].

Активне обговорення зумовила позиція влади щодо скорочення кількості штатних парафій. Діонисій (Валединський) запропонував норму, яка б давала право цивільній владі усувати православного священика з парафії лише після проведення слідства, рішення суду[10]. Цю пропозицію було відповідно оформлено секретарем Синоду владикою Олексієм і спрямовано на рішення в уряд. Оскільки усунення настоятеля на вимогу влади було дієвим інструментом впливу на Православну Церкву на парафіяльному рівні, то офіційна Варшава відмовилася запроваджувати цю норму.

На одному із засідань Синоду наприкінці 1925 р. постало питання реорганізації середніх духовних шкіл. Так склалося, що в межах єпархій Православної Церкви в Польщі діяло дві семінарії: Віленська і Крем'янецька. Владика Олексій (Громадський) володів інформацією про стан справ у Крем'янецькій, оскільки тривалий час викладав у ній і навіть очолював її. Урядовий план змін щодо Православної Церкви, окрім проголошення автокефалії, передбавчав і реорганізацію духовних навчальних закладів з підготовки кандидатів в ієреї. Контроль за цією сферою давав серйозні перспективи «європеїзації» православного кліру.

Отже, влада пропонувала православному єпископату перетворити Віленську семінарію в структурну частину Віленського університету, а Крем'янецьку – у теологічний факультет Варшавського університету. Виведення духовних шкіл з адміністративної та фінансової юрисдикції церковної влади дозволяло уряду мати вже через кілька років перших представників православного духовенства з якісно новими духовно-культурними та ментальними характеристиками.

[8] Положение о внутреннем каноническом устройстве Святой Автокефальной Польской Православной Церкви, принятое св. Синодом 13 апреля, 5 июня и 1 декабря 1925 г. // Воскресное чтение. – 1926. – № 36. – 5 сентября. – С. 566-568.

[9] Послужной список настоятеля Гродненского Борисоглебского монастыря, архиепископа Гродненского и Новогрудского Алексия (Громадского) на 1 марта 1929 г. // Копія, архів автора, 9 арк, арк. 8.

[10] Четвертая сессия священного Синода Православной церкви в Польше за 1925 год // Воскресное чтение. – 1926. – № 9. – 28 февраля. – С. 135.

Синод подав компромісне рішення. Офіційній Варшаві запропоновано зберегти семінарії у Вільно, Крем'янці та створити у Варшаві й відкрити курси православного богослів'я у Варшавському і Віленському університетах. Мовляв, ми зберігаємо контроль за існуючими духовними семінаріями, а ви будете керувати новоствореними освітньо-навчальними структурами.

Серед інших питань на тій же сесії Синод урегулював питання викладання Закону Божого в державних і приватних навчальних закладах. Серед завтверджених нагород – присудження намісникуПочаївської Лаври архімандриту Дамаскину (Малюті) відзнаку настоятелів ставропігійних монастирів: право благословення двокирієм і трикирієм, носіння посоха з сулком, зустрічі зі славою. *«Це нагородження,* – ішлося в постанові Синоду, – *стало результатом уваги до старанних і богокорисних трудів архімандрита Дамаскина на користь Св. Лаври»*[11]. Щодо фінансово-господарської сфери діяльності, то Синод благословив збір коштів на ремонт Зимненського і Гродненського жіночих монастирів у 1926 і 1927 рр.

Наприкінці березня 1926 р. упродовж чотирьох днів тривало засідання чергової сесії Синоду. Головним і нагальним питанням залишалася розробка Статуту Православної Церкви в Польщі. До справи повертались вдруге. Затверджений статут давав Православній Церкві якісно нові можливості у стосунках із державною владою. Варшава усіляко відтерміновувала нормалізацію відносин, зберігаючи напівправовий статус православної митрополії. Очевидно, що члени Синоду намагалися виробити компромісний варіант документа.

Серед справ внутрішньоцерковного характеру одне із головних місць приділено платам за метричні свідоцтва. Ця сторона парафіяльного життя була причиною конфліктів між причтом і вірними. Населення часто вважало, що клірики беруть завищену платню за метрику. Тому під час березневої сесії 1926 року. Синод удруге розглянув питання тарифів за виписки із метричних книг. Прийнято рішення, яким установлено розмір плати в межах від 2 до 5 злотих без урахування гербового збору. Передбачалося зменшення чи взагалі скасування плати для найбідніших парафіян. Не заборонялося

[11] *Ю. Р-ий.* Четвертая сессия священного Синода Православной церкви в Польше за 1925 год // Воскресное чтение. – 1926. – № 12. – 21 марта. – С. 186-189.

також отримувати від заможних вірних добровільні внески набагато більшого розміру[12].

Визначення статусу Волинської духовної семінарії отримало продовження під час роботи Синоду 21 серпня, коли цивільній владі запропоновано варіант, що влаштовував православних. Члени Синоду, а серед них і єпископ Олексій (Громадський), вважали, що «контрольний пакет акцій» має знаходитись у руках церковної влади. Менш ніж через два місяці міністерство ісповідань і освіти відповіло, що лише частково підтримує даний проект[13]. Офіційна Варшава прагнула максимального впливу на роботу цього духовного навчального закладу. Ситуація набула конфліктного забарвлення, коли Волинський шкільний кураторіум призначив без згоди митрополита Діонисія (Валединського) тимчасовим керуючим семінарії одного із учителів державної гімназії Рівного.

Під час відряджень у Варшаву для роботи в Синоді владика Олексій (Громадський) з благословення митрополита Діонисія звершував подячні молебні у дні державних свят. Це було вигідно для глави Церкви: важливі дати державного життя вшановувалися, але не першою особою Православної Церкви. Отже, 11 листопада в день фактичної незалежності Польщі єпископ Олексій (Громадський) у співслужінні міського і військового духовенства відправив подячний молебень у соборі св. Марії Магдалини на Празі у Варшаві[14]. Відправи в дні державних свят від імені усієї Церкви натомість вигідно представляли Громадського в очах влади, і про це пам'ятали.

Щораз більша самостійність Олексія (Громадського) знаходила критичну оцінку зі сторони деяких архієреїв. Єпископ Антоній (Марценко) у 1926 р. заявляв, що під час нарад єпископів Громадський завжди намагався зіпсувати найкращі організаційні проекти в царині церковних справ[15]. Імовірно, що проурядова позиція єпископа Олексія

[12] Хроника. Плата за выдачу выписей из метрических книг // Воскресное чтение. – 1926. – № 17. – 25 апреля. – С. 274.

[13] Хроника. Вопрос о реформе Кременецкой семинарии // Воскресное чтение. – 1926. – № 44. – 31 октября. – С. 697.

[14] Хроника. Благодарственный молебен // Воскресное чтение. – 1926. – № 47. – 21 ноября. – С. 746.

[15] *Pelica Grzegorz Jacek.* Kościół prawosławny w województwie lubielskim (1918-1939). – Lublin:"Polianna", 2009. – 480 s. – S. 314.

знаходила саме таку оцінку від духовенства проросійської орієнтації. У цей час поступово набирав сили новий вектор урядової церковної політики, спрямований на підтримку українських церковних кіл. Зокрема, на Волині з 1 січня 1927 р. ректором Волинської духовної семінарії призначено о. Петра Табінського, який був яскравим представником руху за дерусифікацію Православної Церкви на Волині. Це призначення відбулось за підтримки офіційної Варшави. Очевидно, що Громадський у цей час уже остаточно зробив ставку на підтримку польською владою і підтримував її заходи. Ця обставина і викликала незадоволення консервативних сил.

Досвід підготовки важливих церковних законодавчих проектів закріпив за Громадським імідж знавця церковного права. Тому очікуваним стало доручення владиці у вересні 1928 р. головування в комісії з розробки положення про скликання Собору Польської Православної Церкви[16]. Єпископат, духовенство і вірні прагнуло завершити процес визначення правового статусу Православної Церкви в Другій Речі Посполитій. І саме Помісний собор згідно з церковними правилами мав компетенцію приймати рішення, що окреслювали параметри стосунків із державою.

У грудні 1928 р. Олексій (Громадський) укотре перебував у Варшаві, для участі у вирішенні загальноцерковних справ. Паралельно із виконанням адміністративних обов'язків владика здійснив дві відправи: 15 грудня в митрополичому соборі Варшави заупокійну по Антіохійському патріархові Григорієві IV, а наступного дня заупокійну службу по президентові Габріелеві Нарутовичу[17].

Тим часом ієрархія Церкви була змушена реагувати на нового внутрішнього конкурента, що з кожним роком нарощував потенціал. Український церковний рух, з яким Діонисієві (Валединському) довелося мати справу іще в 1920-1921 рр., тривалий час перебував нібито в тіні, але вийшов із неї в другій половині 20-х. Піком прагнення українських кіл змінити обличчя Православної Церкви стали організація і проведення Українського церковного з'зду у Луцьку 5-6 червня 1927 р.

[16] Послужной список настоятеля Гродненского Борисоглебского монастыря, архиепископа Гродненского и Новогрудского Алексия (Громадского) на 1 марта 1929 г. // Копія, архів автора, 9 арк, арк. 8.

[17] Хроника // Воскресное чтение. – 1929. – № 1. – 6 января. – С. 18.

Власне уперше з'їзд продемонстрував силу українського церковно-громадського руху і його здатність до інституалізації. Діонисій заборонив духовенству брати в ньому участь, і це суттєво зменшило вагу події. Проте, українські діячі не зупинились і продовжували тиснути на єпископат. Особливу ініціативу демонстрував Арсен Річинський з Володимира. У якийсь момент митрополиту Діонисію видалося, що А. Річинський перейшов межу, і він застосував норму церковного покарання. 15 квітня 1929 р. на засіданні Синоду Річинського відлучено від Церкви й оголошено анафему. У визначенні Синоду говорилося, що таке покарання він отримує за скликання незаконних зборів, літературну діяльність у журналах та оббріхування глави Церкви[18]. Єпископ Олексій (Громадський) спільно із іншими членами Синоду підписав це рішення хоча й підтримував зв'язки із українськими церковними колами. Зауважимо, що в цей час Володимирське повітове староство вилучило перший номер журналу «Наше братство», який розпочав видавати Арсен Річинський[19].

Весняна сесія Синоду 1929 р. також примітна тим, що затверджено Статут Емеритальної каси православного духовенства в Польщі. Нормалізація функціонування Православної Церкви в Другій Речі Посполитій відобразилася серед іншого і в побудові корпоративної системи соціального захисту. У Російській імперії поряд із державним пенсійним забезпеченням існував і корпоративний. На рівні єпархії духовенство утворювало пенсійний фонд, що наповнювався за рахунок внесків кліриків. У Польщі православні священики могли розраховувати лише на механізми корпоративної солідарності.

Для організації церковного пенсійного фонду необхідно було розробити відповідний статут. У лютому 1929 р. Збори представників православного духовенства прийняли проект статуту, який затвердив Синод на засіданні 16 квітня[20]. Статут зобов'язував усіх кліриків бути членами Емеритальної каси. Враховуючи різні матеріальні можливості священно-церковнослужителям пропонувалося три рівні участі в пенсійній системі, а відповідно і три рівні майбутніх пенсійних

[18] Определение Священного Синода Св. Автокефальной Православной церкви в Польше от 15 апреля 1929 г., № 14 // Воскресное чтение. – 1929. – № 17. – 28 апреля. – С. 263-265.

[19] Konfiskata czasopisma // Przegląd Wołyński. – 1929. – № 20(255). – 12 maja. – S. 4.

[20] Устав Эмеритальной кассы православного духовенства в Польше // Воскресное чтение. – 1929. – № 29. – 21 июля. – С. 472.

виплат. Очевидно, що в основу статуту лягли принципи, напрацьовані іще в довоєнний період та були адаптовані до реалій та умов суспільного поступу. У цьому досвід єпископа Олексія (Громадського), який тривалий час трудився консисторським функціонером, був особливо важливим і для експертної оцінки нормативного акту, і для можливих пропозицій щодо покращення його змісту.

На засіданні 16 квітня Синод також розглянув і завтвердив текст служби преподобному Афанасієві – ігуменові Берестейському. Її підготував настоятель Брестської церкви, протоієрей Костянтин Зноско. За дорученням Синоду службу попередньо розглянув і оцінив архієпископ Олексій (Громадський). Владика схвалив запропонований текст[21]. Авторитетна оцінка члена-правителя справ Синоду забезпечила позитивне рішення органу вищої церковної влади.

Серйозним випробуванням на стійкість і вірність св. Церкві стали судові позови, ініційовані римо-католицьким єпископатом до Православної Церкви в Польщі з вимогою повернути храми і майно, яке в часи Російської імперії належало католикам чи уніатам. У жовтні 1929 р. таких судових позовів у Волинській, Віленській, Гродненській та Поліській єпархіях уже було понад півтисячі. На плечі владики Олексія (Громадського) як керуючого справами Синоду лягла відповідальна місія координації захисту. Наприкінці жовтня 1929 р. канцелярія Синоду розіслала настоятелям православних парафій митрополії обіжник з роз'ясненням, як діяти в цій ситуації. Адже вимагали повернути низку відомих православних монастирів: Почаївську Лавру, Жировицький, Корецький, Крем'янецький та інші, а також кафедральні собори в Крем'янці, Луцьку та Пінську[22]. Передовсім Синод вирішив зосередити оборону в одних руках у центрі під наглядом митрополита Діонисія. До спеціальної комісії при Синоді включено юрисконсультів усіх духовних консисторій та запрошено одного із відомих адвокатів Варшави. Від настоятелів парафій, щодо яких виставлялися претензії, вимагали надати вичерпну і повну інформацію про законні права православних на храм і майно. Для забезпечен-

[21] Определение священного Синода от 16 апреля 1929 г. // Официальные церковные ведомости. – 1930. – № 12. // Воскресное чтение. – 1930. – № 12. – 23 марта.

[22] Обіжник Канцелярії св. Синоду Святої автокефальної православної церкви в Польщі, № 8410, 26 жовтня 1929 р. // ДАРО, ф. 639, оп. 5, спр. 69, арк. 185-186.

ням видаткової сторони захисту планували зібрати по 100 злотих від парафій, проти яких подано позов, і 50 злотих від усіх інших. Як показав час, стратегія об'єднаного захисту була успішною, і в справу була змушена втрутитися цивільна влада. Організація ефективного захисту майна і храмів Православної Церкви була важлива для владики Олексія (Громадського) і як для єпархіального архієрея, адже по Гродненсько-Новогрудській дієцезії претензії католиків стосувалися 73 об'єктів.

Результатом боротьби за керівництво у Волинській духовній семінарії в 1930 р. стало усунення з посади ректора о. Петра Табінського, а на його місце Синод призначив Симона (Івановського)[23]. Зв'язок о. Табінського із українськими нелегальними політичними силами ефективно використала російська церковна група й нав'язала свого кандидата. На посаду інспектора міністерство ісповідань та освіти запропонувало свою кандидатуру – Сергія Міляшкевича. Така поразка українських церковних сил змусила їх мобілізуватись і буквально через кілька років не лише відновити позиції, але й посилити їх.

Ревіндикація та інші виклики, що постали перед Православною Церквою у 1929 р. змусили єпископат захищатися. Одним із дієвих інструментів тиску на владу стала заява і підготовка до скликання Помісного собору. Він, очевидно, прийняв би рішення всупереч планам офіційної Варшави, і цивільна влада на це не погодилася. Офіційно в Декреті Президента було сказано, що собор відбудеться лише після ретельної підготовчої роботи. Саме для участі в роботі технічної комісії з підготовки до Помісного собору 2 травня у Варшаву прибув керуючий справами Синоду архієпископ Олексій (Громадський). Наступного дня владика відправив урочистий молебень з нагоди державного свята в соборі Марії Магдалини[24].

До складу технічної комісії з підготовки собору Синод включив у якості голови митрополита Діонисія, а членами: архієпископа Олексія (Громадського), по двоє представників від єпархій (один мирянин, одна духовна особа) та представників уряду. Перше засідання запланували провести 5 травня. Проте через потребу зібрати додаткову інформацію представники влади під час зустрічі із митрополитом Діонисієм

[23] Хроника. Перемена на должностях ректора и инспектора Волынской духовной семинарии // Воскресное чтение. – 1930. – № 14. – 6 апреля. – С. 223.

[24] Хроника. Богослужение в день 3 Мая // Воскресное чтение. – 1930. – № 19. – 11 мая. – С. 311.

попросили перенести засідання. Натомість 5 і 7 травня урядовці провели нараду з Діонисієм (Валединським) та Олексієм (Громадським)[25].

Ситуація настільки загострилася, що сторони протистояння продемонстрували неабияку вигадливість у пошуку інструментів впливу. Тридцять першого травня проведено термінове засідання Синоду, а вже в неділю, 1 червня, після служби в митрополичому соборі архієпископ Олексій зачитав грамоту президента Польщі з приводу скликання Помісного собору Православної Церкви[26]. Митрополиту Діонисію та єпископам довелося задовольнитися обіцянкою влади скликати собор лише після виконання місії Передсоборним зібранням. Власне, владі необхідно було відволікти увагу православного єпископату, духовенства та вірних і втягнути їх у тривалу дискусію з вироблення проектів рішень майбутнього собору.

У персональних контактах із владою Олексій (Громадський) прагнув дотримуватися позиції тверезої співпраці. На тлі загострення відносин із митрополитом Діонисієм поведінка Громадського давала позитивні відгуки з боку урядових кіл. Його вважали людиною, здатною до діалогу. Архієпископ Олексій ніби стверджував, що він поміркований як особа, але змушений дотримуватися певних норм як єпархіальний архієрей.

Поступово архієпископ Олексій де-факто вийшов на другу позицію в православній ієрархії. Двадцять першого грудня 1930 р. у митрополичих палатах у Варшаві мав відбутись офіційний прийом на честь приїзду делегата вселенського патріарха. Через хвороробу Діонисій не зміг або демонстративно не побажав бути присутнім, і главу Церкви представляв архієпископ Гродненський і Новогрудський Олексій (Громадський)[27].

У липні 1931 р. Синод провів другу сесію. Розглянуто і прийнято рішення з низки важливих питань. Так, на засіданні 23 липня ухвалили визнати і привітати новообраного Антіохійського патріарха

[25] Хроника. Отсрочка собрания комиссии для технической подготовки к Собору // Воскресное чтение. – 1930. – № 19. – 11 мая. – С. 311.

[26] Хроника. Торжественное богослужение в Варшавской митрополичьей Марие-Магдалининской церкви, в воскресенье с. г. // Воскресное чтение. – 1930. – № 23. – 8 июня. – С. 375-376.

[27] Хроника. Чай у Его Блаженства в честь делегата Константинопольского патриарха // Воскресное чтение. – 1931. - № 2. – 11 января. – С. 15.

Олександра, визнати за головою Собору ієрархів та Архієрейського Синоду Російської Православної Церкви за кордоном, митрополитом Антонієм (Храповицьким) титул «блаженнійшого». Далі по низхідній ішли рішення щодо надання архієпископу Віленському і Лідському Феодосію (Феодосієвому) відпустки для лікування, про вироблення позиції з приводу можливого зближення Польської Автокефальної Православної Церкви з Англіканською церквою, приєднання польських католицьких кліриків годурівського напрямку[28].

Важливим питанням внутрішнього життя стала реакція Синоду на відновлення українськими послами Безпартійного блоку співпраці з урядом діяльності Луцького Чеснохресного братства. У рамках реалізації волинської політики Г. Юзевський домігся передачі поміркованим українцям контролю над братством, яке мало не лише значну історію та авторитет, але й суттєві матеріальні ресурси. Розпорядження Міністерства ісповідань та освіти про призначення сенатора Миколи Маслова керуючим майном братства обурило митрополита Діонисія та єпископів. Тому Синод прийняв рішення звернутись до міністра з проханням відмінити неканонічне розпорядження, а настоятелеві Луцького собору о. А. Павлюковському та настоятелеві Луцької Братської Чеснохресної церкви о. П. Пащевському настановити причетних до братства осіб та повернути церковно-громадську інституцію в межі церковних правил. Далі йшли рішення про призначення та усунення настоятелів монастирів, членів консисторій, благочинних, дозволи на збір коштів, різні господарські дії.

Отже, спектр питань, що виносилися на рогляд, коливався від зовнішньо церковних, державно-церковних і до внутрішньо церковних. Проекти постанов Синоду ретельно готувалися керуючим справами Олексієм (Громадським).

Щораз зростаюче напруження у відносинах між українськими колами та проросійською православною ієрархією і духовенством отримувало нове вираження. Керівництво ПАПЦ намагалося використати кожен момент для дискредитації українців в очах їх головного союзника – польської влади. Виявлена причетність ректора Волинської духовної семінарії о. Петра Табінського до діяльності Організації

[28] Официальные церковные ведомости. Определения Священного Синода, принятые на сессии 23-25 июля 1931 г. // Воскресное чтение. – 1931. – № 41. – 11 октября.

Українських Націоналістів стала причиною усунення з посади. Церковна влада тимчасово зарахувала священика за штат. Отець Табінський не витримав зневаги і перейшов у юрисдикцію митрополита Андрея Шептицького. Російські сили миттєво використали ситуацію і домоглися рішення Синоду про позбавлення о. Табінського сану та оголошення йому анафеми[29]. Олексій (Громадський) проголосував за таку постанову, хоча й намагався демонструвати прихильність до українських церковних кіл.

У жовтні 1932 р. Синод розглянув низку важливих питань. Владика Олексій (Громадський) доклав зусилль для організації роботи цієї сесії вищого органу церковного управління. Передовсім митрополит Діонисій подав на розгляд зібрання єпископів тексти тропаря, кондака, величання і молитви перед чудотворним образом Люблінської Божої Матері. Враховуючи духовний авторитет святині та обставину перебування ікони в найдавнішому православному храмі Любліна, Синод схвалив тексти і благословив їх для богослужбового використання Автокефальною Церквою[30].

На цій же сесії Синод розглянув і затвердив Положення про вікарних єпископів. Необхідність запровадження такого регламентуючого документа митрополит Діонисій пояснив зростанням кількості вікаріїв та розвитку їхньої діяльності. Такі міркування виникли в глави Церкви після висвяти у квітні 1932 р. Савви (Совєтова) та Полікарпа (Сікорського). Адже вперше кількість вікарних єпископів зрівнялась із чисельністю правлячих архієреїв. Виникала загроза перетікання влади. Тим більше, що рукоположення Полікарпа (Сікорського) вимагали як українці, так і поляки. Отже, проект за дорученням митрополита Діонисія розробив архієпископ Олександр (Іноземцев). Після обговорення Положення затвердили. Основні його пункти зводилися до того, що вікарій позбавлений *«самостійних прав управління»*.

Особлива увага Синоду була звернена на стан викладання Закону Божого. Констатовано, що шкільна адміністрація під різними приводами обмежує можливість законовчительства. Єпископи постано-

[29] Хроника. Анафематствование П. Табинского // Воскресное чтение. – 1931. – № 46. – 15 ноября. – С. 664.

[30] Официальные церковные ведомости. Определения Священного Синода // Воскресное чтение. – 1932. – № 46. – 13 ноября.

вили оздоровити цю ділянку пастирської роботи й намітили низку кроків для цього. Іншим важливим рішенням Синоду стало затвердження Інструкції церковним старостам, яку розробив особисто митрополит Діонисій.

Жовтнева сесія Синоду в 1932 р. принесла іще одне позитивне рішенння для українців, що мало велике моральне значення. На початку XVIII ст. за наказом царя Петра Російська Церква прокляла гетьмана Івана Мазепу. Анафема була накладена за винятково політичну діяльність гетьмана. Синод Польської Автокефальної Православної Церкви на засіданні 22 жовтня 1932 р. постановив звернутися за роз'ясненнями до Вселенського патріарха, оскільки рішення про анафему Мазепі приймав Синод Російської Православної Церкви і він повинен її відмінити. Формально керівництво Польської Автокефальної Православної Церкви прийняло законне рішення, а в дійсності це була демонстрація незадоволення втручанням українських церковних кіл. Пізніше було прийнято інше рішення і, наприклад, 2 липня 1933 р. в Олександро-Невському храмі Радивилова о. Л. Тарановський відправив панахиду по Іванові Мазепі[31].

У 1933 р. російські церковні сили намагались організувати масштабні відзначення десятиліття перебування митрополита Діонісія на чолі Польської Автокефальної Церкви та двадцятиліття єпископського служіння. Серед іншого, масовість ювілейних відзначень мали переконати офіційну Варшаву в підтримці духовенством і віруючими курсу, якого дотримувався митрополит. Серед іншого на засіданні Синоду 20 червня вирішено створити при Синодові особливий фонд для надання допомоги вдовам і сиротам духовного звання[32]. Це рішення Синоду стало іще одним кроком із формування позитивного образу митрополита Діонисія як глави Церкви, який дбає про найменших світу цього.

На початку березня 1934 р. Синод під тиском польської влади та українських сил змушений призначити архієпископа Олексія (Громадського) керуючим Волинсько-Крем'янецькою єпархією. Митрополит Діонисій змушений поступитись офіційній Варшаві.

[31] *Чорний Крук*. Панахида за гетьмана Мазепу // Новий час. – 1933. – №158. – 20 липня. – С. 5.

[32] Учреждение при Священном Синоде фонда имени блаженнейшего Дионисия // Воскресное чтение. – 1933. – № 36. – 3 сентября. – С. 560.

Отже, у період 1923-1934 рр. Олексій (Громадський) паралельно із виконанням обов'язків гродненського єпархіального архієрея виконував функції керуючого справами Синоду Польської Автокефальної Церкви. Призначений у Синод як довірена особа Діонісія (Валединського) Олексій (Громадський) поступово емансипував, однак не вважав за можливу і вчасну демонстрацію власних поглядів. Його позицію можна охарактеризувати як тактику накопичення сил і вичікування слушного моменту. Обов'язки керуючого справами дали Громадському значний досвід церковно-адміністративної та громадської діяльності на одному із найвищих рівнів. Єпископ демонстрував високу працьовитість, компетентність у повноваженнях, організовуючи роботу Синоду упродовж десятиліття. Іншою сторінкою досвіду стала практика підготовки проектів важливих документів та рішень. Власне, цей період розвитку Польської автокефальної церкви також асоціюється із постаттю Олексія (Громадського) як одного із її творців.

Список джерел і літератури:

1. Konfiskata czasopisma // Przegląd Wołyński. – 1929. – № 20(255). – 12 maja. – S. 4.
2. Обіжник Канцелярії св. Синоду Святої автокефальної православної церкви в Польщі, № 8410, 26 жовтня 1929 р. // ДАРО, ф. 639, оп. 5, спр. 69, арк. 185-186.
3. Определение Священного Синода Св. Автокефальной Православной церкви в Польше от 15 апреля 1929 г., № 14 // Воскресное чтение. – 1929. – № 17. – 28 апреля. – С. 263-265.
4. Определение Священного Синода от 16 апреля 1929 г. // Официальные церковные ведомости. – 1930. – № 12. // Воскресное чтение. – 1930. – № 12. – 23 марта.
5. Официальные церковные ведомости. Определения Священного Синода, принятые на сессии 23-25 июля 1931 г. // Воскресное чтение. – 1931. – № 41. – 11 октября.
6. Официальные церковные ведомости. Определения Священного Синода // Воскресное чтение. – 1932. – № 46. – 13 ноября.
7. Papierzyńska-Turek M. Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wodec prawosławia 1918-1939. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo naukowe, 1989. – 455 s.
8. Pelica Grzegorz Jacek. Kościół prawosławny w województwie lubielskim (1918-1939). – Lublin: «Polianna», 2009. – 480 s.
9. Положение о внутреннем каноническом устройстве Святой Автокефальной Польской Православной Церкви, принятое св. Синодом 13 апреля, 5 июня и 1 декабря 1925 г. // Воскресное чтение. – 1926. – № 36. – 5 сентября. – С. 566-568.

10. Послужной список настоятеля Гродненского Борисоглебского монастыря, архиепископа Гродненского и Новогрудского Алексия (Громадского) на 1 марта 1929 г. // Копія, архів автора, 9 арк.
11. Торжественное объявление Патриаршего Томоса об автокефалии Православной церкви в Польше // Воскресное чтение. – 1925. – № 41. – 11 октября. – С. 644-653.
12. Устав Эмеритальной кассы православного духовенства в Польше // Воскресное чтение. – 1929. – № 29. – 21 июля. – С. 472.
13. Учреждение при Священном Синоде фонда имени блаженнейшего Дионисия // Воскресное чтение. – 1933. – № 36. – 3 сентября. – С. 560.
14. Хроника. Анафематствование П. Табинского // Воскресное чтение. – 1931. – № 46. – 15 ноября. – С. 664.
15. Хроника. Богослужение в день 3 Мая // Воскресное чтение. – 1930. – № 19. – 11 мая. – С. 311.
16. Хроника. Благодарственный молебен // Воскресное чтение. – 1926. – № 47. – 21 ноября. – С. 746.
17. Хроника. Вопрос о реформе Кременецкой семинарии // Воскресное чтение. – 1926. – № 44. – 31 октября. – С. 697.
18. Хроника. Отсрочка собрания комиссии для технической подготовки к Собору // Воскресное чтение. – 1930. – № 19. – 11 мая. – С. 311.
19. Хроника. Перемена на должностях ректора и инспектора Волынской духовной семинарии // Воскресное чтение. – 1930. – № 14. – 6 апреля. – С. 223.
20. Хроника. Плата за выдачу выписей из метрических книг // Воскресное чтение. – 1926. – № 17. – 25 апреля. – С. 274.
21. Хроника. Торжественное богослужение в Варшавской митрополичьей Марие-Магдалининской церкви, в воскресенье с.г. // Воскресное чтение. – 1930. – № 23. – 8 июня. – С. 375-376.
22. Хроника. Чай у Его Блаженства в честь делегата Константинопольского патриарха // Воскресное чтение. – 1931. – № 2. – 11 января. – С. 15.
23. Хроника // Воскресное чтение. – 1929. – № 1. – 6 января. – С. 18.
24. *Чорний Крук.* Панахида за гетьмана Мазепу // Новий час. – 1933. – № 158. – 20 липня. – С. 5.
25. Церковная жизнь в Польской Республике и заграницей // Воскресное чтение. – 1924. – № 30. – 31 августа. – С. 472
26. Церковная жизнь в Польской Республике и заграницей // Воскресное чтение. – 1924. – № 45. – 28 декабря. – С. 712-713.
27. Четвертая сессия священного Синода Православной церкви в Польше за 1925 год // Воскресное чтение. – 1926. – № 9. – 28 февраля. – С. 135.
28. *Ю. Р-ий.* Четвертая сессия священного Синода Православной церкви в Польше за 1925 год // Воскресное чтение. – 1926. – № 12. – 21 марта. – С. 186-189.